

Journal of Lyrical Literature Researches
University of Sistan and Baluchestan
Vol. ۲۰ / No. ۳۸/ Winter and Spring ۲۰۲۲ (pp. ۲۷۵-۳۰۰)

Article history: Received: ۱۰ November ۲۰۱۹/ Received in revised form: ۱۵
September ۲۰۲۰/Accepted: ۱۵ September ۲۰۲۰

Fatemeh Goosheneshin (Corresponding author)

Assistant Professor, Department of Arabic Language and Literature, Payam
Noor University, Tehran, Iran

Email: fatemeh.gooshehnesi@pnu.ac.ir

DOI: ۱۰.۲۲۱۱۱/jllr.۲۰۲۰.۳۲۲۶۷.۲۶۲۱

Black Humor Tricks In "Al-Badawi Al-Ahmar"
From Muhammad Al-Maghout

Extended Abstract

Black Humor is one of the most important literary genres in poetry collections of "Al-Badawi Al-Ahmar" by Muhammad Al-Maghout, which has played the most important role in the fame of this work. Black connotes a laughter mixed with pain that comes from a rebellious person to deal with heterogeneous political and social situations. The main content of black humor is biting and mocking criticism about serious, sad and scary issues. "Al-Badawi Al-Ahmar", written into the free verse, is a valuable work in terms of the use of black humor. The source of Al-Maghout's black humor is his social thought, which is rooted in bitter truths such as poverty, imprisonment, displacement, lack of freedom, and the incompetence of the rulers. In so doing, humors of Al-Maghout is full of biting descriptions that initially make the audience laugh, but at the same time, it brings deep sadness to the heart. The purpose of this study is to investigate the kinds of tricks used by Al-Maghout in black humor of "Al-Badawi Al-Ahmar". To answer this main research question, the researcher employed content analysis method. The present study suggests that Al-Maghout used the techniques of symmetry, Irony, surprise, magnification, miniaturization, paradox, personification, metonymy, and sarcasm from which surprise and metonymy have been the most widely used in this work.

Keywords: Muhammad Al-Maghut, Al-Badawi Al-Ahmar, Black Humor, Tricks of Satirist.

۱-Introduction

Humor is one type of literature that the literary elites consider it in their works. In fact, humor is one of the most pleasing branches of lyrical literature that is sometimes used to create cheerfulness and laughter while expressing critiques and shortcomings at some other point of time. One turns to humor when refrains from talking seriously. Human being is capable to get rid of social constraints by the means of humor and sarcasm. Poets and writers have sometimes created valuable themes in their poems and writings with humorous expressions. They have resorted to humor for a variety of reasons, such as relieving themselves of stress, expressing social problems, and criticizing weaknesses and anomalies by making ambiguous, implicit, funny, and sometimes biting remarks. Black humor as one of the subsets of satire and comedy has less humorous aspect than the other types wherein crying is preferred to laughter. The main subject of black humor is biting and mocking critiques on serious, sad and horrible issues (Mohammadi & Taslimi Jahromi, ۲۰۱۶: ۴۰۴-۴۲۷).

Muhammad Al-Maghout is one of the most prominent and well-known satirists in the Arab world, especially in Syria. The political stifling of Al-Maghout's life and the fact that he was unable to express his views openly led him to turn to humor, especially black humor. His main goal is to recount the chaos realities of Syrian society and other Arab countries. As a social critic, he has used humorous language to criticize the current state of the Arab world, especially Palestine, and the issues that he has faced along with the people of his country and without any shadow of doubt, addressing these issues has made his humor bitter and dark. Considering that no independent work has been written about black humor in Arabic literature, while at the same time Muhammad Al-Maghout's poetry book of "AL-BADAWI AL-AHMAR" is full of poems in this field, the attempts have been made in this article to examine the poems to discover the tricks used in his black humor. This article tries to answer the following questions that ۱. What humorous tricks did Muhammad Maghout use in "Al-Badawi Al-Ahmar"? and ۲. What humorous techniques are frequent in "Al-Badawi Al-Ahmar"? Why?

۲-Research Methodology

Black Humor Tricks In "Al-Badawi Al-Ahmar" From Muhammad Al-Maghout

In this research drawn upon the objectives and questions raised, the content analysis method has been used through library and documentary instruments. The researcher first collects the relevant materials, selects the poems in the book by sampling method, and finally analyzes the techniques used in the poems. Content analysis is in fact an objective, principled and quantitative research technique for interpreting and analyzing content. The basic framework of content analysis is to place the components of a text (words, sentences, paragraphs and the like in terms of selected units) in predetermined categories "(Barden, ۱۹۹۶: ۲۹).

۳-Discussion

Black humor "addresses morbid and grotesque situations, and often deals with suffering, apprehension, disease, war and death. The purpose of black humor is to move and upset the readers or spectators in such way that makes them laugh at suffering, death and horrific events; black humor is sometimes called black comedy or bitter comedy "(Mir Sadeghi, ۱۹۹۸: ۳۰۲). It should be noted that the content approach of black humor is different in various societies. Due to the political and social contexts, black humor is used in Western stories about death, suicide, crime, racism, murder and violence, and the like, while in Persian fiction about issues such as political oppression, poverty and famine, fear, the rank of the lower class, illness, anonymity and mental degeneration (Mohammadi & Taslimi Jahromi, ۲۰۱۶: ۴۱۱-۴۲۶). Muhammad Al-Maghout has used bitter humor to criticize and challenge the political and social unrest of the Arab and Syrian communities. He has used various humorous techniques to achieve his goal. For example, irony is one of the techniques of humor that has four meanings. Al-Maghout has used two of its meanings in contradictory situation and humorous irony. Paradox is another technique he employed in "Al-Badawi Al-Ahmar". Maghout has paid special attention to the surprise technique and has used it in many cases. Symmetry is one of the techniques based upon the use of language. One of the types of this technique is symmetry with two phrases or sentences that can be seen in Al-Maghout's poetry. In some of Maghout's poems, personification as another figure of speech created humorous situations illustrating the social and political conflicts in the society, after which the poet's humor also becomes bitter. In "Al-Badawi Al-Ahmar", examples from sarcasm

is also visible. Al-Maghout has used a lot from the sarcasm as a figures of speech. He has paid special attention to the two tricks of magnification, and miniaturization. In a poem, he humiliated the state officials by comparing them to Shangool and Mangool (Two cartoon Figures). Such comparisons with animals is another way of miniaturizing. Muhammad Al-Maghout has also used this method. The magnification technique is divided into two types: one is the size of the objects and the other is their value. Maghout has used both techniques in his black humor.

۴-Conclusion

The famous Syrian writer, Mohammad Maghout finds black humor the most effective means of expressing the disorders and anomalies of his time. He is a realist poet who considers his main goal to be the retelling of the abnormal reality of society. His humorous content approach in the book "Al-Badawi Al-Ahmar" is social and political problems such as poverty, imprisonment, lack of freedom, incompetence of rulers, foreign interference. The most important humorous techniques used in "Al-Badawi Al-Ahmar" are respectively surprise, metonymy, sarcasm, personification, magnification, miniaturization, paradox, and irony which surprise have been the most widely used technique in this work. The reason for this can be seen in creating a sudden surprise, attracting the audience's attention and then calling him to wake up and see the facts in their true form. Metonymy is another widely used technique seen in this work because it is an effective tool in biting criticism, which is also the subject of black humor. Therefore, Al-Maghout was aptly able to use this technique to express the bitterness of individual and social life. Symmetry is the only language-use-based trick seen in black humor. Al-Maghout as one of the pioneers of "Blank Verse" has written all his poems in this format. In so doing, dealing with the theme, thought, and absence of weight, rhyme, and language games are the main features of his writing, which can also be seen in his satire

۵-Reference

۱. Al-Maghout, M. (۲۰۰۶). **Al-Badawi Al-Ahmar**. Vol ۱. Damascus: Al-Madi.
۲. Arianpour, Y. (۱۹۹۳). **From Saba to Nima**. Tehran: Zavar.

Black Humor Tricks In "Al-Badawi Al-Ahmar" From Muhammad Al-Maghout

۳. Aslani, M. (۲۰۱۵). **Vocabulary and humorous terms**. Vol ۱. Tehran: Morwarid.
۴. Bardin, L. (۱۹۹۶). **Content Analysis** (M. Ashtiyani, & M. Yamanidouzi, Trans.). Publication of Shahid Beheshti University.
۵. Bergson, H. L. (۲۰۰۰). **Laughter** (A. Mirbagheri, Trans.). Tehran: Shabawiz.
۶. Bidej, M. (۲۰۱۴). **Al-Badawi Al-Ahmar**, Poems collection of Muhammad Al-Maghout. Tehran: Negah.
۷. Daad, S. (۲۰۰۸). **Dictionary of Literary Terms**. Tehran: Morwarid.
۸. Dekhoda, A. A. (۱۹۹۸). **Dictionary**. Tehran: Dekhoda Academy.
۹. Javadi, H. (۲۰۰۵). **History of humor in Persian literature**. Vol. ۱. Tehran: Karavan.
۱۰. Khorramshahi, B. (۲۰۱۱). **Satire & Tragedy**. Vol ۲. Tehran. Nahid.
۱۱. Heidari, A. & Rahimi Hersini, B. (۲۰۲۰). **Rhetorical Substitute: A Context for Creating Ambiguity from Hafez**. Journal of Lyrical Literature. Vol. ۱۸ (۳۵). ۴۷-۶۴.
۱۲. Homayi, J. (۲۰۰۵). **Rhetoric Techniques and Literary Crafts**. ۱st Edition, Tehran: Homa.
۱۳. Horri, A. (۲۰۰۸). **About Satire**. Tehran: Sura Mehr.
۱۴. Lou'I, A. (۲۰۰۱). **Muhammad Al-Maghout**. Watan Fi Watan, Vol. ۱. Damascus: Daral-Madi.
۱۵. Makaryk, I. R. (۲۰۰۹). **Encyclopedia of contemporary literary theory** (M. Mohajer, & M. Nabawi, Trans.). Vol ۳. Tehran: Agah.
۱۶. Mirsadeghi, M. (۱۹۹۸). **Dictionary of the Art of Fiction** (1st ed.). Tehran: Mahnaz Book.
۱۷. Mohammadi, A. & Taslimi Jahromi, F. (۲۰۱۶). **Black Humor in English and Persian Stories based on Surrealism School**. Journal of Contemporary World Literature Research. Vol ۲۱ (۲). ۴۰۳-۴۲۹.
۱۸. Morrill, J. (۲۰۱۳). **Philosophy of Satire** (M. Farjami, & Jafari, D. Trans.). Tehran: Nay.
۱۹. Muecke, D.C. (۲۰۱۰). **Irony** (H. Afshar, Trans.). Tehran: Markaz.
۲۰. Najafi. A. (۱۹۹۹). **Folk Persian Culture**. Vol ۲. Tehran: Niloofar.

۲۱. Nikoubakht, N. (۲۰۰۱). **Satire in Persian poetry**. Tehran: UT.
۲۲. Pollard, A. (۲۰۱۶). **Satire** (S. Saeidpour, Trans.). Vol ۶. Tehran: Markaz.
۲۳. Ruhollah. H., Golchin, M., Torki, M. R., & Rahmanifar, S. (۲۰۱۹). **Social Criticism and Irony Games in Sanai Mind and Language**. Bi-Quarterly Journal of Literary and Rhetorical Studies. Vol. ۱۰ (۱۹). ۳۷۷-۳۴۸.
۲۴. Salvih, Kh. (۲۰۰۲). "Ightisab kana wa akhawateha" (The rape of "Kana" and her sister). Damascus: Daral-Balad.
۲۵. Seyed Hosseini, R. (۲۰۰۸). **Literary Schools**. Vol ۱۴. Tehran: Negah.
۲۶. Shiri, Gh. (۱۹۹۸). **The Secret of Humor**. Communication Research. Vol ۶. (۱۳ & ۱۴). ۲۱۶-۲۰۰.
۲۷. Soleimani, M. (۲۰۱۷). **Humor in simple language**. Vol ۱. Tehran: Soroush.
۲۸. Vahidian Kamyar, T. (۱۹۹۷). **Paradox in Literature**. Journal of the Faculty of Literature and Humanities: Ferdowsi University of Mashhad. ۲۸th year, No. ۴ and ۳, ۲۹۴-۲۷۱.

ترفندهای طنز سیاه در «بدوی سرخ پوست» از محمد ماغوط

۱- فاطمه گوشه نشین

DOI: ۱۰,۲۲۱۱۱/jllr.۲۰۲۰,۳۲۲۶۷,۲۶۲۱

چکیده

طنز سیاه یکی از مهم‌ترین انواع ادبی در مجموعه شعر «بدوی سرخ پوست» محمد ماغوط است که بیشترین نقش را در شهرت این اثر داشته است. طنز سیاه خنده‌ای است آمیخته به درد که از درون فرد عاصی برای مقابله با اوضاع ناهمگون سیاسی و اجتماعی برمی‌آید. موضوع اصلی طنز سیاه انتقادهای گزنده و تمسخرآمیز درباره مسائل جدی، اندوهبار و ترسناک است. «بدوی سرخ پوست» که در قالب شعر سپید سروده شده است، به لحاظ کاربرد طنز سیاه، اثری ارزشمند است. سرچشمه طنز سیاه ماغوط، اندیشه اجتماعی وی است که ریشه در حقایق تلخی چون فقر، زندان، آوارگی، فقدان آزادی و بی‌لیاقتی حاکمان دارد. به همین دلیل طنزهای ماغوط سرشار از تعریضی گزنده است که در آغاز مخاطب را به خنده سوق می‌دهد اما در همان آن اندوهی عمیق را بر دل می‌نشانند. هدف این پژوهش، پاسخ به این پرسش اصلی است که ماغوط در بدوی سرخ پوست، از کدام ترفندهای طنز استفاده کرده است؟ نویسنده برای یافتن پاسخ از روش تحلیل محتوا استفاده کرده است. نتیجه پژوهش حاضر بیانگر آن است که ماغوط از تکنیک‌های قرینه‌سازی، آیرونی، غافلگیری، بزرگ‌سازی، کوچک‌سازی، متناقض‌نما، تشخیص، کنایه و طعنه استفاده کرده است. از میان این تکنیک‌ها غافلگیری و کنایه بیشترین کاربرد را در این اثر داشته‌اند.

کلید واژه‌ها: محمد ماغوط، بدوی سرخ پوست، طنز سیاه، ترفندهای طنز ساز.

۱- مقدمه

یکی از انواع ادبی که اهل ادب در آثار خود به آن توجه دارند طنز است. در واقع طنز یکی از

۱- استادیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

Email: fatemeh.gooshehnesi@pnu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۸/۱۶ تاریخ پایان اصلاحات: ۱۳۹۹/۰۶/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۶/۲۵

۱. مقدمه

یکی از انواع ادبی که اهل ادب در آثار خود به آن توجه دارند طنز است. در واقع طنز یکی از دلنشین‌ترین شاخه‌های ادبیات غنایی است. گاه از آن برای ایجاد نشاط و خنده و گاه به منظور نقد کاستی‌ها بهره گرفته می‌شود. آن‌گاه که زبان و قلم از جدّ گفتن باز می‌ماند، آدمی به طنز روی می‌آورد. آدمی این استعداد را دارد که با طنز و نیشخند، خود را از قیود و موانع اجتماعی رها سازد. در ادبیات ما فراوانند شخصیت‌های واقعی یا نمادین که از طریق طنز منظور خود را بیان کرده‌اند و حتی خود را از مرگ رها کرده‌اند. شاعران و نویسندگان نیز پیوسته در سروده‌ها و نوشته‌های خود گاه با بیانی طنزآمیز مضامین ارزنده‌ای آفریده‌اند. آنها به دلایل گوناگون مانند رها کردن خود از فشارهای روحی، بیان مشکلات اجتماعی به طنزپردازی روی آورده‌اند و با اظهار سخنان دوپهلوی، غیرصریح و خنده‌ناک و گاهی گزنده، به انتقاد از ضعف‌ها و ناهنجاری‌ها پرداخته‌اند.

اصطلاح طنز سیاه را نخستین بار، آندره برتون، نظریه‌پرداز سوررئالیست فرانسوی، برای مشخص کردن یکی از نمونه‌های کمدی و طنز در سال ۱۹۳۵ ابداع کرد که در آن خنده، ناشی از بدبینی و شک و تردید است. طنز سیاه، خنده‌ای آمیخته به ناسزاست که از اعماق درون عاصی برمی‌آید، برای مقابله با عقاید رایج و گفتار جهانی آنها. (سیدحسینی، ۱۳۸۷، ۲ / ۸۲۱-۸۱۹). طنز سیاه به انتقاد از مسائلی می‌پردازد که نقد جدی به آنها یا خطرناک است یا بی‌تاثیر. این گونه از طنز علاوه بر خنده‌آوری، آزاردهنده نیز هست و در پی آن، مخاطب را نسبت به زشتی‌های پیرامون به فکر وامی‌دارد. طنز سیاه یکی از زیرمجموعه‌های طنز و کمدی است که جنبه خنده‌آوری آن به نسبت گونه‌های دیگر طنز کمتر است و در آن گریه بر خنده ترجیح داده می‌شود. موضوع اصلی طنز سیاه انتقادهای گزنده و تمسخرآمیز درباره مسائل جدی، اندوه‌بار و موحش است (محمدی و تسلیمی جهرمی، ۱۳۹۵: ۴۰۴ و ۴۲۷). محمد ماغوط از طنز تلخ برای انتقاد و به چالش کشیدن نابسامانی‌های سیاسی و اجتماعی جامعه خود مانند جنگ و درگیری، فقر و گرسنگی، آوارگی، زندان، فقدان آزادی و بی‌کفایتی حاکمان استفاده نموده است.

۱-۱- بیان مساله و سوالات تحقیق

محمد ماغوط از طنزپردازان ممتاز و نامی جهان عرب و به خصوص سوریه به شمار می‌آید. مهم‌ترین مشخصه قلم وی، طنز قدرتمند و غافلگیرکننده است که به تعبیری کمدی سیاه نامیده

Black Humor Tricks In "Al-Badawi Al-Ahmar" From Muhammad Al-Maghout

می‌شود (بیدج، ۱۳۹۳: ۱۵). خفقان سیاسی حاکم بر دوره زندگی ماغوط و اینکه وی نمی‌توانسته به صراحت به بیان عقاید خود بپردازد، باعث شده به طنز روی آورد. هدف اصلی نویسنده بازگویی واقعیت‌های نابهنجار و نابسامان جامعه سوریه و دیگر کشورهای عربی است. او با زبان طنز به عنوان یک ناقد اجتماعی به انتقاد از وضع موجود جهان عرب بویژه فلسطین و مشکلات متعددی که خود و مردم سوریه با آن درگیر بودند، پرداخته‌است. و بی‌شک پرداختن به این موضوعات باعث تلخی و سیاهی طنز وی گردیده است. با توجه به اینکه در ادبیات عرب دیوان «بدوی سرخ پوست» محمد ماغوط از نظر طنز سیاه مورد تحلیل قرار نکرده است، در مقاله پیش رو با بررسی اشعار این دیوان، به سوالات زیر پاسخ داده شده است::

۱- محمد ماغوط در بدوی سرخ‌پوست از کدام ترفندهای طنز استفاده کرده است؟ ۲- در «بدوی سرخ‌پوست» کدام تکنیک‌های طنز کاربرد بیشتری دارند؟ چرا؟

۱-۲- اهداف و ضرورت تحقیق

هدف تحقیق پیش‌رو، ارائه تصویر دقیقی از طنز سیاه و تکنیک‌ها آن در «بدوی سرخ‌پوست» است. ضرورت انجام تحقیق در این است که تحلیل تکنیک‌های اثر حاضر می‌تواند نقش موثر ترفندهای طنز را در ارائه بهتر طنز سیاه نشان دهد.

۱-۳- روش تفصیلی تحقیق

در این پژوهش با توجه به اهداف و سؤالات مطرح شده، از روش تحلیل محتوا با استفاده از ابزار کتابخانه‌ای و اسنادی استفاده شده است. نویسنده در ابتدا مطالب مرتبط به موضوع را جمع‌آوری کرده است و به روش نمونه‌گیری به انتخاب اشعار در دیوان پرداخته است و در نهایت تکنیک‌های بکار رفته در اشعار را تحلیل کرده است. «تحلیل محتوا در حقیقت فن پژوهش عینی، اصولی و کمی به‌منظور تفسیر و تحلیل محتواست. و تفکر بنیادی تحلیل محتوا عبارت است از قرار دادن اجزای یک متن (کلمات، جملات، پاراگراف‌ها و مانند آن بر حسب واحدهایی که انتخاب می‌شوند) در مقولاتی که از پیش تعیین شده‌اند» (باردن، ۱۳۷۵: ۲۹).

۱-۴- پیشینه تحقیق

در مورد طنز در آثار ماغوط سه اثر نگاشته شده است که بدین شرح است: پایان نامه «طنز در شعر محمد ماغوط» (۱۳۹۰) از مریم محمد زاده در دانشگاه تبریز. نویسنده در آن به مضامین سیاسی،

اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و عاطفی پرداخته است. پایان‌نامه «السخریه فی شعر الشاعرين: أحمد مطر و محمد الماغوط دراسة فی الشكل و المضمون (۱۳۹۲) سید حسین حسینی گوشکی. نویسنده در آن به بررسی مضامین طنز در آثار دو نویسنده و اهداف آنان در طنزپردازی پرداخته است و به صورت بلاغی بکار رفته در آثار نیز اشاره کرده است. «طنز در آثار ماغوط» (۱۳۹۳) از حسن گودرزی لمراسکی و حسین مرتضایی، مجله لسان مبین دانشگاه قزوین. نویسندگان درون‌مایه‌های طنز را در آثار ماغوط تحلیل کرده‌اند و به مواردی چون مبارزه با استبداد، فقر، اشغال سرزمینهای عربی، رهبران عرب، و احزاب سیاسی پرداخته‌اند. مقاله‌ای درباره طنز سیاه نگاشته شده است به نام «بررسی تطبیقی طنز سیاه در ادبیات داستانی با تکیه بر مکتب سوررئالیسم» (۱۳۹۵) از علی محمدی و فاطمه تسلیمی جهرمی، مجله پژوهش ادبیات معاصر جهان. بر اساس بررسی‌های این پژوهش، در زمینه طنز سیاه و ترفندها و تکنیک‌های آن در مجموعه اشعار «بدوی سرخ‌پوست» پژوهشی صورت نگرفته است و مقاله حاضر، اولین پژوهش در این زمینه می‌باشد.

۲. معرفی محمد ماغوط (۲۰۰۶م-۱۹۳۴م)

محمد ماغوط شاعر، نمایشنامه‌نویس و روزنامه‌نگار سوری در تاریخ ۱۹۳۴م در شهر سلمیه سوریه به دنیا آمد. در چهارده سالگی به دمشق رفت و در هنرستان کشاورزی ثبت نام کرد، اما دیری نپایید که قید درس و مشق را زد چرا که به قول خودش «دیدم که کار من تخصص در آفات کشاورزی نیست، بلکه در آفات بشری است» (صویلح، ۲۰۰۲: ۳۴). وی در سن بیست و یک سالگی به دلایل سیاسی و عضویت در حزب قومی به زندان افتاد و مدت نه ماه را در زندان المزه گذراند. او اقرار می‌کند که در آن سن حتی مرانامه حزب را هم نخوانده بود و فقط به این دلیل که نوجوانی از طبقه پایین بود و به حمایت نیاز داشت، به این گروه پیوست و به خاطر همین حزب دوبار هم زندانی شد. او با حس طنزپردازی خود، علت انتخاب حزب قومی به جای حزب بعث را این گونه بیان می‌کند: زمستان بود و هوا یخ‌زده. مقرر حزب بعث دور بود و این یکی نزدیک محل ما. تازه این دومی بخاری داشت و می‌توانستم آنجا گرم شوم (همان: ۳۸ و ۳۷). او در زندان با ادونیس آشنا شد و بعد از آزادی به بیروت رفت و در کنار ادونیس و دیگر شاعران مطرح آن روزگار در مجله «شعر» مشغول به کار شد. وی در سال ۱۹۶۰ به دمشق بازگشت و یک سال بعد دوباره به مدت سه ماه به زندان افتاد (بیدج، ۱۳۹۳: ۱۰). وی آثار متعددی در قالب‌های شعر،

Black Humor Tricks In "Al-Badawi Al-Ahmar" From Muhammad Al-Maghout

نمایشنامه و رمان دارد که از جمله آنها می‌توان به «حزن فی ضوء القمر»، «غرفه بملايين الجدران»، «الفرح ليس مهنتي»، «البدوي الأحمر»، «المهرج»، «العصفور الأحذب»، «الأرجوحة»، «سأخون وطني» اشاره کرد (آدم، ۲۰۰۱: ۱۷۸). مجموعه شعر «البدوي الأحمر» (بدوی سرخ پوست) آخرین اثر وی است که در سال ۲۰۰۶ انتشار یافت. ماغوط در همین سال با بیماری سرطان درگذشت.

۳. طنز

طنز در لغت به معنای «فسوس کردن»، «فسوس داشتن»، «افسوس داشتن»، «افسوس کردن»، «برکسی خندیدن»، «عیب کردن»، «سخن به رموز گفتن» و «طعنه» آمده است (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۰/۱۵۵۳۱). «در عرف ادب به روش ویژه‌ای در نویسندگی (اعم از نظم و نثر) اطلاق می‌شود که در آن نویسنده با بزرگ‌نمایی و نمایانتر جلوه دادن جهات زشت و منفی و معایب و نواقص و روابط حاکم در حیات اجتماعی در صدد تذکر، اصلاح و رفع آن برمی‌آیند» (نیکویخت، ۱۳۸۰: ۸۹). طنز را روش ویژه‌ای در نویسندگی گفته‌اند که ضمن نشان دادن تصویر هجوآمیز از جهات زشت و منفی، معایب و مفاسد جامعه و حقایق تلخ را به صورت اغراق‌آمیز یعنی زشت‌تر و بد ترکیب‌تر از آنچه هست نشان می‌دهد (آرین‌پور، ۱۳۷۲: ۳۶/۲). طنز در اصطلاح ادبی سخنان و نقدهای جدی، در قالب الفاظ غیرجدی، شوخی و مسخره است و در بسیاری از مواقع می‌توان استعاره تهکمیه و برخی پارادوکس‌ها، ایهام تضادها، ذووجهین‌ها، سؤال و جواب‌ها، مدح‌های شبیه به ذم و ذم‌های شبیه به مدح را زیرمجموعه طنز یا شگردهایی برای رسیدن به طنز دانست (حیدری و رحیمی هرسینی، ۱۳۹۹: ۵۱). طنز تفکربرانگیز است و ماهیتی دولایه دارد و خنده را صرفاً وسیله‌ای برای آگاه کردن انسان به عمق رذالت‌ها می‌داند از این رو گفته‌اند: «طنز یعنی گریه کردن قاه قاه، طنز یعنی خنده کردن آه آه». الکساندر پوپ طنز را زاده غریزه اعتراض می‌دانست و جان درآیدن هدف طنز را اصلاح شرارت‌ها بیان می‌کرد (اصلائی، ۱۳۹۴: ۱۹۸).

۳-۱. طنز سیاه

طنز را بر اساس مضمون می‌توان به دو دسته تقسیم کرد: طنز شیرین یا فکاهی و طنز سیاه یا تلخ. طنز فکاهی معمولاً از صراحت بیشتری برخوردار است. اعمال و رفتار آدم‌ها یا تصویر موقعیت‌ها را به گونه‌ای بازتاب می‌دهد که انسان را به خنده و تفکر وامی‌دارد. در این نوع طنز کفه شوخ‌طبعی و بذله‌گویی بر کفه تفکر و تعمق غلبه دارد. اما در طنز سیاه، خنده لایه‌ای زودگذر

است. تبسمی است که به دنبال اندکی تامل به سرعت از لب‌ها زایل می‌شود، در واقع زهرخندی طنزآلود است (شیری، ۱۳۷۷: ۲۱۵). این نوع طنز «به وضعیت و موقعیت‌های بیمارگونه و گروتسک و جهان موحش و هولناک می‌پردازد و اغلب با رنج و دلهره، مرض، جنگ و مرگ سروکار دارد. هدف طنز سیاه، تکان دادن و برآشفتن خوانندگان یا تماشاگران است، به طوری که آنها را وادار می‌کند که به چهره رنج و مرگ و حوادث هولناک بخندند، گاهی از طنز سیاه با عنوان کمدی سیاه یا کمدی تلخ نام می‌برند» (میرصادقی، ۱۳۷۷: ۳۰۲). در طنز سیاه قدرت‌هایی ناشناخته و غیرقابل درک، سرنوشت و اراده انسان را تحت تاثیر دارند. در این حالت انسان در حالتی ناگوار و پوچ به سر می‌برد و سرخورده و بدبین می‌شود. در طنز سیاه انسان از آنجا که توان آن را ندارد تا در وضعیت ناگوار خود تغییری دهد، می‌خندد (اصلانی، ۱۳۹۴: ۲۱۸). هنگامی که طنز از مرز شاخص‌های بنیادی‌اش می‌گذرد و به ابزاری برای بیان اندیشه‌های عمیق و دغدغه‌های جدی بدل می‌شود، از شادی فاصله می‌گیرد و به تراژدی می‌گراید. هر چه بن‌مایه طنز، یعنی نقیضه‌ای که ضمن طنز مطرح می‌شود، تلخ‌تر باشد، خنده کم‌رنگ‌تر و طنز تلخ‌تر خواهد بود. چنین آثاری از یک‌سو طنزآمیز و از سوی دیگر تراژدیک به‌شمار می‌روند. نزدیک شدن طنز به تراژدی، احساسی دوگانه در مخاطب ایجاد می‌کند و او را میان دو قطب احساسی سردرگم می‌کند (خرم‌شاهی، ۱۳۹۰: ۲۳). باید توجه داشت که رویکرد محتوایی طنز سیاه در جوامع مختلف، متفاوت است. با توجه به زمینه‌های سیاسی و اجتماعی، طنز سیاه در داستان‌های غربی درباره مرگ، خودکشی، جنایت، نژادپرستی، قتل و خشونت و مانند آن است و در ادبیات داستانی فارسی درباره مسائلی چون اختناق سیاسی، فقر و قحطی، ترس، احوال طبقه فرودست، بیماری، بی‌هویتی و انحطاط فکری است (محمدی و تسلیمی‌جهرمی، ۱۳۹۵: ۴۱۱ و ۴۲۶).

۲-۳. ترفندهای طنزپردازی در «بدوی سرخ‌پوست»

۱-۲-۳. وارونه‌سازی / آبرونی

آبرونی از جمله اصطلاحاتی است که به دلیل داشتن گذشته و تاریخ، تعریف آن دشوار و پیچیده است. «آبرونیا» نخستین بار در جمهور افلاطون آمده است که یکی از قربانیان سقراط آن را به وی نسبت داده است (موکه، ۱۳۸۹: ۲۵). این واژه در طی تاریخ در حوزه ادبیات و فلسفه دچار رشد مفهومی شده و همچنان در حال رشد است. شاید اولین تعریفی که از آن به ذهن می‌رسد

Black Humor Tricks In "Al-Badawi Al-Ahmar" From Muhammad Al-Maghout

این باشد که «آیرونی یعنی گفتن چیزی برای رساندن معنی مخالفش». پس وارونه‌گویی، وارونه‌نمایی، یا وانمود سازی چیزی است که در تعریف آیرونی بر سرش کمابیش اتفاق نظر هست» (همان: ۶). البته باید توجه داشت که آیرونی چهار معنا دارد: ۱- دومعنایی طنزآمیز ۲- موقعیت متناقض ۳- برعکس‌گویی طنزآمیز ۴- نیش و کنایه طنزآمیز (سلیمانی، ۱۳۹۶: ۲۷۷).

وجود آیرونی در برخی اشعار ماغوط مشهود است. در اینجا به موردی اشاره می‌شود که در خلق طنز سیاه وی نقش موثری داشته است: «یا إلهی.. / أعطنی فرصة / لأسرق / لأرتشی / لأخطی / لأعش / لأخون صدیقاً عابراً مع عاهرتة العابرة / لأکذب کذباً بیضاء لاتعاقب علیها الأدیان / بموعده مسلسل / أو مقادیر طبخة الیوم / إن شعبی لایستحق کل هذه الرفاهیة المفرطة / الكل یسرق / ویکذب / وینهب / ویتفتح له الأبواب علی مصاریعها / وأنا أنام وأصحو / فی زنانتی الشعریة / والدموع تغطی رکبتی» (الماغوط، ۲۰۰۶: ۱۸۹).

ترجمه: ای خدا.. / به من فرصتی بده تا دزدی کنم / رشوه بگیرم / اشتباه کنم / تقلب کنم / به دوستم که رابطه ناپایدار و گذرای با دختر بدکاره دارد، خیانت کنم / دروغی مصلحتی بگویم که ادیان برایش مجازاتی تعیین نکرده‌اند / مثلاً ساعت پخش یک سریال را / یا مقدار مواد لازم برای غذای روز را / چرا که ملت شایسته این همه رفاه بی‌اندازه نیست / همه می‌دزدند / دروغ می‌گویند / غارت می‌کنند / و برایشان همه درها باز است / اما من در زندان شرم / می‌خوابم و بیدار می‌شوم / و اشک تا روی زانویم را پوشانده است. ماغوط در این شعر، آیرونی را در معنای کنایه طنزآمیز و نیشدار به کار برده است. وی می‌گوید ملت در رفاه کامل به سر می‌برند، در حالی که منظورش خلاف این امر است. زیرا حاکمیت می‌خواهد به دروغ وانمود کند که ملت در رفاهند، اما این‌گونه نیست و این موضوع دروغ است. وی با کنایه نیشدار دزدی، رشوه، دروغ، تقلب رایج را در بین حاکمان کشور گوشزد می‌کند و از بی‌قانونی، فقدان امنیت و رفاه در کشور گلایه‌مند است. وی در ادامه به تناقض رفتاری خود و عوام مردم اشاره می‌کند. در این بخش آیرونی موقعیتی رخ داده است. زیرا بین آنچه اتفاق افتاده و آنچه درست است اتفاق بیفتند، ناهمخوانی وجود دارد. «این آیرونی بازشناسی این حقیقت است که دنیا در ذات خود ناسازگون است و تنها یک نگرش دوگانه می‌تواند کلیت تناقض‌آمیز آن را درک کند» (مکاریک، ۱۳۸۸: ۱۴). در آیرونی موقعیت، شخصیت‌ها در به‌وجود آوردن فضای آن نقشی ویژه دارند. این نوع آیرونی بیشتر در خدمت اخلاق است و شرایطی را دربر می‌گیرد که علاوه بر خنده‌آوری، دردآلود یا عبرت‌آمیز نیز هست

(هادی و دیگران، ۱۳۹۸: ۳۵۷). ماغوط در این شعر اشاره می‌کند که همه دروغ می‌گویند و دزدی و غارت می‌کنند، در حالی که او شعر می‌گوید و می‌گیرد. او به طنز از خدا می‌خواهد که به او فرصت دزدی، رشوه‌گیری، تقلب و دروغ بدهد در حالی که منظور او وارونه‌گویی است. او با این خواسته وقایع تلخ جامعه خود را منعکس می‌کند و توضیح می‌دهد. او به ناهمخوانی بین واقعیت و حقیقت، زیر پا گذاشتن مسایل اخلاقی و حقوق دیگران معترض است و این امر را به وسیله آبرونی موقعیت بیان می‌کند. چنانکه می‌بینیم تلفیق طنز و تراژدی در این شعر، لحن آبرونیک به کلامش می‌بخشد که بر مخاطب اثر می‌گذارد و او را به تامل وامی‌دارد. شاعر در ظاهر خواننده را می‌خنداند اما در واقع او را متوجه دردهای پنهان و عمیقی می‌کند که خنده را روی لب می‌خشکاند. آلن تامپسون می‌گوید: آبرونی فقط زمانی آبرونی است که ترکیبی از درد و خنده تولید کند» (موکه، ۱۳۸۹: ۶).

۲-۳. متناقض نما (پارادوکس)

تناقض یکی از عوامل عمده طنز ساز است که در طنز سیاه پرکاربرد است. طنز سیاه با حس بی‌اعتمادی، عبث بودن و قرار گرفتن در مرکز تناقضات و مأیوس شدن از انتظارات همراه است. برآورده نشدن انتظار، بی‌اعتمادی به همراه می‌آورد و بی‌اعتمادی ساختار نظام را از استحکام می‌اندازد و به طنز سیاه نزدیک می‌شود تا نظمی نوین را بیافریند (محمدی و تسلیمی‌جهرمی، ۱۳۹۵: ۴۱۲). «متناقض نما (Paradox) یکی از ترفندهای برجسته و شگفت‌انگیز ادبی است. متناقض‌نما کلامی است که متناقض به نظر می‌رسد و این تناقض ذهن را به کنجکاو و تلاش برای دریافت حقیقتی که در ورای متناقض است، وامی‌دارد» (وحیدیان کامیار، ۱۳۷۶: ۲۷۱). از جمله موارد متناقض‌نما در کتاب ماغوط این شعر است: «القطة تدافع عن نفسها بمخالبها/ والكلب بأنيابه/ والجلاد بسوطه/.. وأنا الذي أمنت بالسلام العادل والشامل حول أي قضية في المنطقه/ أخذ كل من يعرف موقفى هذا يتساءل:/ كيف سيكون حالى عندما تدهمنى الأخطار/ ويحيق بى الأعداء من كل جانب؟/ وها أنا أurd على الجميع:/ بالصبر والإيمان سأنتصر على كل شىء/ وسأعيش أكثر من عبدالوهاب/ و من يشكك بكلامى هذا/ سأغنى له أغنية (الجنندل أو كليوباترة)/ بصوتى المحظور رسمياً وشعبياً/ وعلى ركبتى قفيرة الأدوية/ وتحتها طشت المدرات/ وغيرها من نتایج وعد بلفور ومعاهدة سايكس بيكو» (الماغوط، ۲۰۰۶: ۱۴۰). ترجمه: گریه با چنگال از خودش

Black Humor Tricks In "Al-Badawi Al-Ahmar" From Muhammad Al-Maghout

دفاع می‌کند/ سگ با دندان/ جلاد با ساطور/... و من که برای هر مشکلی در منطقه به صلح عادلانه و فراگیر اعتقاد دارم/ هر کس که از این نظر من مطلع می‌شود، می‌پرسد/ وقتی با خطر مواجه می‌شوی/ و دشمن از هر طرف دورت را می‌گیرد/ چه حالی پیدا می‌کنی؟/ من به آنها این پاسخ را می‌دهم:/ با صبر و ایمان همه مشکلات را از سر راه برمی‌دارم/ و بیشتر از عبدالوهاب عمر می‌کنم/ و هر کس که باور نداشته باشد/ با صدای خودم که رسماً و عرفاً ممنوع است/ برایش آواز ژاندارک و کلنوباترا را می‌خوانم/ در حالی که روی زانو سبد دارو/ و زیر پا لگن گذاشته‌ام/ به علاوه پیامدهای دیگری/ که در نتیجه وعده بالفور و قرارداد سایکس پیکو به بار آمده است. ماغوط در این شعر با ایجاد تناقضی قوی بین اعتقاد به صبر و ایمان در مواجهه با خطر، تقویت روحیه دیگران با خواندن آوازه‌های مشهور خواننده مصری و در عین حال ضعف، ناتوانی و بیماری خود که نتیجه نگرانی وی از معاهدات متعدد کشورهای اروپایی برای تقسیم امپراطوری عثمانی و برپایی کشور اسرائیل می‌باشد، طنزی محکم ساخته است.

۳-۲-۳. غافلگیری

غافلگیری یکی از تکنیک‌های پرکاربرد در طنز است که به سخنان نویسنده حرکت می‌دهد و خواننده را به دنبال خود می‌کشاند. «اصل غیرقابل پیش‌بینی بودن، خیلی مهم است. ما به چیزی که غافلگیرمان کند، می‌خندیم. طنزنویس، جهان را همان‌طور که هست می‌بیند، اما آن را سروته به ما نشان می‌دهد. با وجود این حتی در این حالت هم ما جهان را به جای می‌آوریم. به علاوه با اینکه ما هنگام دیدن شکل واقعی جهان حقایق را نمی‌بینیم، دیدن جهان به شکل وارونه اغلب باعث می‌شود حقایق درباره وضعیت آدمها را بهتر ببینیم» (سلیمانی، ۱۳۹۶: ۶۶). این ترفند از اصل ناسازگاری نشأت می‌گیرد: «معنای اصلی ناسازگاری در تئوری‌های مرسوم ناسازگاری این است که پدیده یا رخدادی که ما فهم می‌کنیم یا به آن می‌اندیشیم الگوی ذهنی معمول و انتظارات طبیعی ما را برهم می‌زند» (موریل، ۱۳۹۲: ۴۵). ماغوط به این ترفند توجه ویژه داشته و در موارد متعدد از آن استفاده کرده است که به چند نمونه از آن اشاره می‌شود: «أرید الربیع والخریف وخطوط العرض والطول وکل الفصول علی مکتبی فوراً/ والبحر والصحراء/ والأفق والطائر/ والفحم والذهب/ والعبد والأمیر/ والبابا و لبنین/ یهوذا والمسیح/...لأرسم ابتسامه الربع الخالده علی شفתי ستالین» (الماغوط، ۲۰۰۶: ۲۵۴). ترجمه: بگویند فوراً به دفترم بیایند/ بهار و خزان وخطوط

عرض و طول و همه فصول/ دریا و بیابان/ افق و پرندگان/ زغال و طلا/ شاهزاده و بنده/ پاپ و لنین/ یهودا و مسیح/... تا بدینگونه لبخند هراس‌انگیز جاودانه را روی لب‌های استالین نقش بزنم.

چنانکه می‌دانیم استالین رهبر شوروی سابق بود. ماغوظ در این شعر با فراخواندن طبیعت، پرندگان، انسانها جهت تعظیم به استالین ما را غافلگیر می‌کند. او بدین‌گونه می‌خواهد میزان استبداد استالین را به تصویر بکشد. بکارگیری واژگان متضادی چون بهار و پاییز، دریا و بیابان، زغال و طلا، شاهزاده و بنده، غافلگیری خواننده را بیشتر می‌کند. یا در این شعر: «... وأنا مصرّ علی الصراع الطبقي / ورحت القنّ الأسماك الصغيرة / النشيد الأممي حرفاً.. حرفاً / وكذلك رأس المال / وبؤس الفلسفة / والشعر / والمسرح / والربيع /... ورحت أحرص المطرقة علی المنجل / والعصفور علی عشه / والصيد علی كوخه / والرضيع علی أمه / حتی استقر بی المقام فی حاویة / تصفر الريح فی جنباتها» (همان: ۶۵).

ترجمه: اما من که به مخالفت با فاصله طبقاتی اصرار داشتم / بر آن شدم که به ماهیان کوچک / سرود ملتها را حرف به حرف بیاموزم / و کتاب سرمایه را / و فقر فلسفه را / و شعر / و تئاتر / و بهار /... دست بکار شدم تا داس را بر چکش برانگیرم / و گنجشک را بر آشیانش / و ماهیگیر را بر کلبه اش / و کودک شیرخواره را بر مادرش / تا اینکه سرانجام جایم سطل زباله شد / سطلی که بادها بر سر و رویش می‌وزند.

شاعر در این شعر به توصیف تلاشهای خود جهت تغییر محیط پیرامون و آگاهی بخشیدن به دیگران جهت مبارزه با ظلم می‌پردازد. اما با بیان اینکه به سطل زباله - که استعاره از زندان است - انداخته شده، خواننده را غافلگیر می‌کند. ماغوظ در شعری دیگر، اینگونه از این ترفند بهره می‌برد: «أريد شيئاً مؤكداً كالحب والموت والخيانة / وبلداً مفتوحاً علی الجهات الأربع / وعاصمته الريح / ورسل من البرق ينقلون رسالتي ومشاعري: / فی البدء كانت الكلمة وفي النهاية الرصاصه / ونخب كل ثوار العالم بمن فيهم الخونه والأعداء! / إننا مسلحون بأشهر وأمضى الأسلحة السماويه» (الماغوظ، ۲۰۰۶: ۱۲۳).

ترجمه: من چیزی حتمی لازم دارم / مثل عشق یا مرگ یا خیانت / ووطنی که درهائش چارتاق بازباشد / وپایتختش باد / وپیام‌برانی تلگرافی تا رسالت و احساس مرا منتقل کنند: / که در آغاز کلمه

Black Humor Tricks In "Al-Badawi Al-Ahmar" From Muhammad Al-Maghout

بود و در پایان گلوله/ و به سلامتی همه انقلابیون عالم/ از جمله خائنان و دشمنان! ما مشهورترین و کارآمدترین سلاح‌های آسمانی را داریم.

ماغوط با آوردن واژه گلوله در عبارت «در آغاز کلمه بود و در پایان گلوله» خواننده را غافلگیر می‌کند و کنایه‌وار به کشتار و خفقان اشاره می‌کند. وی دوباره در ادامه با آوردن دو کلمه خائنان و دشمنان در عبارت «به سلامتی همه انقلابیون عالم از جمله خائنان و دشمنان» از تکنیک غافلگیری استفاده می‌کند. زیرا واژه «ثوار» یا «انقلابیون» کلمه‌ای مثبت است که زیرمجموعه قرار دادن خائن و دشمن در ذیل این واژه، دور از ذهن است و باعث شگفتی مخاطب می‌شود.

۴-۲-۳. قرینه‌سازی

قرینه‌سازی یکی از فنون مبتنی بر کاربرد زبان است که در طنز نیز بکار می‌رود. «قرینه‌سازی یعنی استفاده از دو عبارت، جمله یا کلمه که ساختاری تقریباً مشابه از نظر دستوری دارند. ولی از نظر معنی ضد هم هستند» (سلیمانی، ۱۳۹۶: ۲۳۸). یکی از انواع این تکنیک، قرینه‌سازی با دو عبارت یا جمله هست که در این شعر ماغوط دیده می‌شود: «کل یوم أکتشف فی وطنی مجدا جدیدا/ وعارا جدیدا/ أخبارا ترفع الرأس/ وأخری ترفع الضغط/ مللت اللجوء إلى التبغ/ والخمر/ والمهدئات/ وأبراج الحظ/ إن سعة الخيال تمزق أعصابی/ ولم تعد عندی حدود واضحة أو آمنه بین المجد والعار» (الماغوط، ۲۰۰۶: ۱۳).

ترجمه: هر روز در کشورم افتخاری تازه می‌یابم/ و ننگی تازه/ خبرهایی سر را بالا می‌برند/ و خبرهای دیگری فشار خون را/ دیگر از پناه بردن به سیگار/ به باده/ به قرص‌های آرام‌بخش/ و طالع‌بینی خسته شده‌ام/ خیال‌بافی هم اعصابم را بهم می‌ریزد/ و دیگر برای من مرز روشنی بین افتخار و عار نمانده است. چنانچه مشاهده می‌شود قرینه‌سازی در دو جمله «أخبارا ترفع الرأس وأخری ترفع الضغط» بکار رفته است. این دو جمله ساختار شبیه به هم دارند اما معنای دومی نقض معنای اول است. زیرا فشارخون بالا انسان را بیحال می‌کند و سر را به پایین می‌کشانند. لازم به ذکر است که قرینه‌سازی تنها تکنیک مبتنی بر کاربرد زبان است که در «بدوی سرخ‌پوست» از آن استفاده شده است.

۵-۲-۳. تشخیص

تشخیص یا آدم‌گونگی آن است که گوینده عناصر بی‌جان یا امور ذهنی را به رفتار آدمی وار بیاراید (داد، ۱۳۸۷: ۱-۲). طنزپرداز با استفاده از این تکنیک، عناصر بی‌جان یا جاندار غیر انسانی را به رفتار آدمی درمی‌آورد و باعث ایجاد حس خنده می‌شود. فن تشخیص در چند شعر ماغوط، موقعیت‌های طنزآمیزی به وجود آورده است که تصویرگر کشمکش‌های اجتماعی و سیاسی حاکم بر جامعه است که در پی آن طنز شاعر نیز تلخ می‌گردد.

«من کثره الإجهاد/ أصيب الشتاء بغيوبه/ ثم تشنج/ ثم تلف في الغيوم! / و باعتباری صديقاً قديماً له/ عهد إلى بكل ما كان مسئولاً عنه من: / بروق و رعود و سيول و عواصف... / و العمل على انقاذ ما يمكن أنقاذه... / فاختلط شتائي الخاص بشتاء العامه و الرعاع / و قامته بضاوئه / للخروج من هذه الدوامه / مهما كلفني الأمر من جهد و صبر / فلن أغلب على أمرى / ... و فجأه دخل صديقي الشتاء و طلب مني مستجيراً: / أعد إلى رعودي و بروقي و صواعقي و براكينی و زلازلي / فهی والله لأرحم و أكثر أماناً / من حياتكم الصحفيه و العاطفيه و الصحيه و السياسيه بكتير»

ترجمه: زمستان از زور خستگی / بیهوش شد / تشنج گرفت / بعد، میان ابرها از بین رفت! / و از آنجا که من دوست قدیمی او به‌شمار می‌آمدم / تمام مسئولیت‌های خود را به من واگذار کرد / اعم از رعد و برق، سیل و طوفان... / و از من خواست هر چه در توان دارم برای نجات دیگران دریغ نکنم / وقتی زمستان اختصاصی من با زمستان عمومی توده‌ها درهم آمیخت / بر آن شدم / که به هر قیمتی مقاومت کنم / تا از این گرداب بیرون بیایم / و هر قدر که تلاش و استقامت لازم باشد / به کار ببندم و تسلیم نشوم... / ناگهان دوست من زمستان از در وارد شد و التماس کنان گفت: / رعد و برق و صاعقه و آتش‌فشان و زلزله‌هایم را زود پس بده / به خدا قسم / که این‌ها خیلی بی‌خطرتر و راحت‌تر از / زندگی مطبوعاتی و عاطفی و بهداشتی و سیاسی شماست.

چنانکه می‌بینیم شاعر زمستان را به انسانی تشبیه کرده که از فرط خستگی بیهوش شده و تشنج کرده است. شاعر با استفاده از فن تشخیص و زبان طنز به شرایط سیاسی و اجتماعی جامعه اشاره می‌کند که از زمستان سرد سخت‌تر و سوزناک‌تر است.

یا در جایی دیگر چنین می‌گوید: «هذا الشرق البدین المنتفخ / لماذا ینحنی کل هذا الانحناء؟ / تفاحه؟ / ورده؟ / کره خبز؟ / ثم لماذا یجمع أطراف جلبابه عن الأرض / ویقفز مره تلو مره فی الهواء؟ / ماذا یرید أن یمتطی / و السرج علی ظهره؟» (الماغوط، ۲۰۰۶: ۱۹۶).

Black Humor Tricks In "Al-Badawi Al-Ahmar" From Muhammad Al-Maghout

ترجمه: این شوق چاق و چله و بادکرده/ چرا این همه خم می شود؟/ مگر می خواهد چه چیزی را بردارد؟/ سیبی؟/ گلی؟/ یا گرده نانی؟/... وانگهی چرا دنباله لباسش را از زمین جمع می کند/ و پی درپی به هوا می پرد؟/ مگر می خواهد به پشت چیزی سوار شود؟/ حال آن که خود/ زین به پشت دارد!

شاعر شوق را به انسانی تشبیه کرده که خم شده و قصد برداشتن چیزی را دارد. او علاوه بر تشخیص، در آخر شعر با طرح این سوال که چرا لباسش را جمع کرده، مگر می خواهد سوار چیزی شود در حالی که زین به پشت دارد، از فن کنایه نیز استفاده می کند و به سوء استفاده دول غرب از شوق اشاره می کند.

۶-۲-۳. طعنه

طعنه به مانند کنایه و ایهام از مؤلفه های دومعنایی (معنای اصلی، معنای مجازی) زبان است. اما تفاوت طعنه با آن دو در این است که اگر مخاطب توانست بلافاصله از معنای مجازی به معنای حقیقی پی ببرد و فوراً منظور گوینده را درک کند، پس تکنیک بکار رفته طعنه است (حری، ۱۳۸۷: ۶۸). در بدوی سرخ پوست نمونه هایی از کاربرد طنزآمیز طعنه آمده است:

«قتل، دماء، ذباب، خراب/ مواكب، تهليل، جنازات، هتافات، لافتات/ يا الهی.../ ماذا فعلوا بهذه الأمة؟/ کم شردوا من شبانها/ وأهانوا من شیوخها/... لقد صارت الدبابات مطابخ للقادة المترهلين/ والمدافع لنشر ألبسة الجنود و تحفیفها/ ودوريات الاستطلاع لالتماس شهر رمضان» (الماغوط، ۲۰۰۶: ۴۴۸-۴۴۷).

ترجمه: کشتار، خونریزی ها، مگس ها، ویرانی/ دسته ها، لاله الا الله گفتن ها، تشییع جنازه ها، شعارها، پلاکاردها/ بارالها.../ چه بر سر این ملت آورده اند/ جوانانش را آواره کرده اند/ پیرانش را خوار و بی مقدا/... تانک ها برای فرماندهان فربه آشپزخانه شده است/ توپ ها برای آویزان کردن و خشک کردن لباس سربازان/ گشت های آگاهی برای یافتن ماه رمضان.

آشپزخانه شدن تانک ها، و رخت آویز شدن توپ ها عبارت طنزآمیزی است که جهت طعنه به فرماندهان و سربازان بخاطر خیانت به مردم بکار رفته است. ماغوط در شعری دیگر، خونی را به تصویر می کشد که هنگام نوشتن از لای انگشتانش جاری شد. این خون وی را به یاد خونریزی جنگ های متعددی می اندازد که جامعه عرب از دیرباز درگیر آن بوده است. در نهایت شاعر با

یادآوری همه آنها می‌گوید می‌ترسم روزی برسد که خونی جز خون قاعدگی و ختنه جهت کمک به کشورهای دیگر در جنگ با دشمنان نداشته باشیم: «... ولذلك أنا خائف أن يأتي يوم لانجد فيه ما نقدمه لأى بلد شقيق أو صديق فى أى معركة مع عدوه سوى دماء الحيض و الختان!» (الماغوط، ۲۰۰۶: ۱۵۸) یا در شعری دیگر از وضعیت بحرانی فلسطین سخن می‌گوید و آمریکا و اسرائیل را عامل بحران منطقه می‌داند و در توصیف آنها چنین می‌گوید: «أمریکا تزرع الموز/ واسرائیل تأكله/ ونحن نتزحلق بالقشور» (همان: ۳۰۳).

ترجمه: آمریکا موز می‌کارد/ اسرائیل می‌خورد/ و ما با پوستش لیز می‌خوریم.

۷-۲-۳. کنایه

کنایه «سخنی است که دارای دو معنی قریب و بعید باشد و این دو معنی لازم و ملزوم یکدیگر باشند. پس گوینده آن جمله را چنان ترکیب کند و به‌کار ببرد که ذهن شنونده از معنی نزدیک به معنی دور منتقل گردد» (همایی، ۱۳۸۴: ۲۵۶-۲۵۵).

«ثم صوت أبح كصوت سفينة تغرق أو تبهر/ يغلظ لى القول على كل ما أحب و أبع/ فى الشعر/ والمسرح/ و الحرية/ والطفولة/ والربيع/ و أنا لا ناقة لى و لا جمل ولا صحراء/ فى الوطن أو المنفى» (الماغوط، ۲۰۰۶: ۳۶).

ترجمه: صدایی خشن مثل صدای غرق شدن یا به دریافتن یک کشتی / درباره هر چه دوست دارم و خوب بلدم نهبیم می‌زند: / اعم از شعر/ و تئاتر/ و آزادی/ و کودکی/ و بهار/ حال آن که من / در وطن و تبعید/ نه سر پیازم و نه ته پیاز.

نه سر پیاز و نه ته پیاز بودن: کنایه از مدخلیت نداشتن در کارهاست (نجفی، ۱۳۷۸: ۸۶۴/۲). شاعر احساس می‌کند شرایط جامعه از آنچه که هست، بدتر خواهد شد. او در پایان شعر با لحنی طنزآمیز و کنایی، قدرت دخالت نداشتن خود را در کارها چه در وطن و چه در تبعید اظهار می‌کند و بدین‌گونه اندکی از تلخی واقعه می‌کاهد.

ماغوط در شعری دیگر چنین می‌گوید: «حيث أسير و أنتقل فى البر والبحر/ أحمل بولى ومخاط أنفى فى زجاجة حاصه/ تحمل اسمى ورقم هويتى/ والمناصب التى وصلت إليها/ والقطعات التى خدمت فيها/ وأضع باسمى فى أحد البنوك/ مرضاً متواضعاً له مستقبل واعد فى زمن العولمة» (الماغوط، ۲۰۰۶: ۱۸۷).

Black Humor Tricks In "Al-Badawi Al-Ahmar" From Muhammad Al-Maghout

ترجمه: هر جا که می‌روم/ در خشکی و دریا/ ادرار و آب بینی‌ام را در شیشه مخصوصی حمل می‌کنم/ که مشخصات مرا با خود دارد:/ نام و شماره شناسنامه‌ام/ پست‌هایی که در آنها خدمت کرده‌ام/ و بخش‌هایی که در آن مشغول بوده‌ام/ و در یکی از بانک‌ها در حسابم/ یک بیماری جمع و جور می‌خوابانم/ که در روزگار جهانی سازی/ برایم آینده خوبی خواهد داشت.

حمل ادرار و آب بینی کنایه از بازجویی و تحت تعقیب بودن وی دارد. از آنجایی که ماغوط دوبار به زندان رفته بود، همیشه تحت بازرسی قرار می‌گرفت که این امر باعث آزرده‌گی خاطر و ایجاد حس ناامنی و هراس در وی می‌شده است.

۸-۲-۳. کوچک‌سازی

یکی از عمده‌ترین تکنیک‌های طنز کوچک‌کردن است. «بدین معنی که نویسنده شخصی را که می‌خواهد مورد انتقاد قرار دهد، از تمام ظواهر فریبده‌عاری می‌سازد و او را از هر لحاظ کوچک می‌سازد. این می‌تواند به صورت‌های مختلفی صورت گیرد و می‌تواند از لحاظ جسمی و یا از لحاظ معنوی و یا به شیوه‌های دیگر باشد» (جوادی، ۱۳۸۴: ۱۷).

«عرفت المدینه التي أعشقها بالياسمين الأبيض/ حيث يغطي السطوح والجدران والشرفات والتمديدات الصحيه و مناشر الغسيل.../ ولكن رائحة المؤامرات التي تكتشف كل يوم/ على حياه زعيط و معيط من المسئولين/ وأبنائهم وأزلامهم ومحظياتهم/ لم تبق برعماً أو زهره على قبر شهيد» (الماغوط، ۲۰۰۶: ۱۱۸-۱۱۷).

ترجمه: شهری که دوست می‌دارم به یاسمین‌های سفید مشهور است/ که همه جا را می‌پوشاند/ بر بام و در و دیوار و ایوان‌ها را/... اما بوی توطئه‌هایی که هر روز علیه زندگی مقامات شنگول و منگول/ و فرزندان و دار و دسته‌هایشان/ و مترسک‌هایشان کشف و خنثی می‌شود/ بوی هیچ غنچه یا گلی را/ روی قبر شهدا/ باقی نگذاشته است. شاعر از خفقان سیاسی و به نوعی توهم توطئه‌ای صحبت می‌کند که مقامات دون‌پایه هر روز بخاطر آن افرادی را دستگیر می‌کنند. او با تشبیه مضحک مسئولان به شنگول و منگول، آنان را کوچک و حقیر می‌نماید.

یکی از شیوه‌های کوچک‌سازی، تشبیه به حیوانات است که در طنز بسیار از آن استفاده می‌شود. ماغوط از این شیوه نیز استفاده کرده است اما با نوعی متفاوت که جالب توجه است: «يطبق الخوف بساقیه حول حاضرتي/ كالفارس المغوار/ ويلكزني بمهمازه لكي أسهل فخوراً

ممتناً/ وها أنا أنصاع/ لأن جلدی یحکنی کالأجرب/ أرید من یصفعنی/... بیصق فی وجهی/ و فی محبرتی/ لقد مللت الکبریاء» (الماغوط، ۲۰۰۶: ۱۷۰)

ترجمه: ترس ساق پای خود را مثل سواری شیردل/ دور پهلوهای من محکم گرفته/ و مهمیزهایش را در تنم فرو می‌کند/ تا با افتخار و سپاسگزار شیبه بکشم/ و من هم اطاعت می‌کنم/ زیرا پوستم مثل گال گرفته‌ها می‌خارد/ و مایلیم کسی سیلی‌ام بزند... در صورتم تف بیندازد/ و در دواتم/ زیرا از عزت نفسم خسته شده‌ام.

ماغوط با تشبیه خود به اسب، هنجارشکنی کرده و این شیوه کوچک سازی را برای خود بکار برده است. او ترس را به سواری تشبیه کرده که اختیار او را در دست گرفته و به همین دلیل داشتن عزت نفس را شایسته خود نمی‌داند.

۹-۲-۳. بزرگ‌سازی

یکی از تکنیک‌های پرکاربرد در طنز بزرگ‌سازی است. بزرگ‌سازی «بزرگ جلوه‌دادن موقعیت زندگی است تا بدان حد که باعث خنده شود و معایب آن درست جلوه کند» (حری، ۱۳۸۷: ۷۱). هدف طنزپرداز از بزرگ‌سازی، تحریک توجه دیگران نسبت به موضوعی است که مورد غفلت واقع شده است. «هرگاه درک انسان از موضوعی نامتناسب باشد، طنزنویس به اصلاح او می‌پردازد. او با خنداندن ما، گاه با سخاوت و گاه با پرخاش، سلامت ذهن ما را برایمان حفظ می‌کند. ما باید بتوانیم حتی از خشم او لذت ببریم. کلام اصلاح‌طلبانه او شاید با اغراق توأم باشد، اما چنان‌چه در این کار افراط نشود، ما مقصود آن را می‌بینیم و تأثیرش را درمی‌یابیم» (پلارد، ۱۳۹۵: ۳۰). برگسون بزرگ‌سازی را نوعی جابجایی می‌داند و آن را به دو گونه تقسیم می‌کند. یکی به بزرگی و کوچکی اشیا مربوط است و دیگری به ارزش آنها. وی جابجا کردن از بالا به پایین را که در مورد ارزش اشیا به کار گرفته می‌شود و نه درباره بزرگی و کوچکی آنها، ساختگی‌تر، اما ظریف‌تر می‌داند (برگسون، ۱۳۷۹: ۸۹-۸۸). نمونه‌ای از بزرگ‌سازی در ارزش اشیا را می‌توان در شعر «از نفس افتاده و از مردم بریده» دید: «رغم هزیمه حزیران/ ومجازر صبرا و شاتیللا و قانا و تل الزعتر/ والوضع المتفجر فی لبنان و فلسطین و العراق و السودان/ ورغم أزمه السیر/ والسکن/ والطاقه/ والرشوه/ والفساد/ والتهریب/... والقتل علی الهویه/ فقد فرحت أشد الفرح بهویتی الجدیة الممغنطة/ ورحت اضمها کالعاشق الولهان حتی کدت أقضمها کالکعک البلدی

Black Humor Tricks In "Al-Badawi Al-Ahmar" From Muhammad Al-Maghout

الطازج/ امام المقاهی والمطاعم والمسارح ودور السينما/ فخوراً بلونها وتاريخها وأختامه/ وخاصة الرقم التسلسل «الماغوط، ۲۰۰۶: ۳۱۳».

ترجمه: علی رغم شکست ژوئن/ و قتل عام صبرا و شتیلا و قانا و تل الزعتر/ و اوضاع بحرانی لبنان و فلسطین و عراق و سودان/ و علی رغم بحران ترافیک/ و مسکن/ و انرژی/ و رشوه/ و فساد/ و قاچاق... و کشت و کشتار بخاطر هویت/ وقتی کارت شناسایی جدید هوشمندم را گرفتم، خیلی خوشحال شدم/ و آن را مثل عاشقی شیدا در آغوش گرفتم/ جلوی قهوه‌خانه‌ها و رستوران‌ها و تئاتر و سینما/ تا جایی که نزدیک بود/ مثل کیک تازه محلی گاش بزئم/ من به رنگ و تاریخ و مهر روی کارتم پز می‌دادم/ و خصوصاً به شماره مسلسلش. ماغوط در این شعر با بیان کشتار مردم در کشورهای مختلف عربی و بحران‌های تلخ داخلی که هویت مردم را با مشکل مواجه کرده است، از دریافت کارت شناسایی که وسیله کم‌ارزشی در تعیین هویت فرد می‌باشد، ابراز خوشحالی می‌کند و آن را چون معشوقه‌ای در بغل می‌گیرد و به رنگ، تاریخ روی کارت بخصوص شماره مسلسل آن افتخار می‌کند. وی با بزرگ‌سازی و طنز آمیز کردن ارزش کارت شناسایی، توجه خواننده را به تلخی از دست دادن هویت واقعی انسان‌ها سوق می‌دهد. نمونه دیگری از بزرگ‌سازی (اغراق) را می‌توان در بخشی از شعر «در کیسه یک کرد» دید که برای خود واژه «لولو» را به کار برده است. ماغوط از اینکه گناهی مرتکب نشده و در حق دیگران ظلمی نکرده اما چند بار به زندان افتاده و در پی آن، در هر حادثه سعی می‌کنند او را متهم ردیف اول و یا لولویی نشان دهند که وجودش برای جامعه خطرناک است، درست مانند لولوی ساختگی مادری که فرزند خود را با آن می‌ترساند: «یا أزهار الرمان البعیده/ یا أراجیح الطفوله/ أنقذینی مما أنا فیه/ لم أسرق رغیفاً فی حیاتی/ ولم أزعج نمله/... ومع ذلک.../ مازلت المتهم الأول فی کل واقعه/ والشیح الذی تخوف به الأمهات أطفالهن/ إذا لم یأکلوا أو یناموا!» (الماغوط، ۲۰۰۶: ۳۶).

ترجمه: ای غنچه‌های انار دوردست/ ای تاب‌های کودکی/ از این وضعیت نجاتم دهید/ در زندگی نه قرص نانی دزدیده‌ام/ و نه به مورچه‌ای آزار رسانده‌ام... با وجود این/ در هر اتفاقی متهم ردیف اولم/ و لولویی هستم که هر مادری بچه‌اش را/ به خاطر نخوردن غذا یا نخوابیدن/ با آن می‌ترساند.

محمد ماغوط نویسنده مشهور سوری برای بیان نابسامانیها و ناهنجاری‌های عصر خود، طنز سیاه را اثرگذارترین وسیله می‌یابد. او شاعری واقع‌گرا است که هدف اصلی خود را بازگویی واقعیت نابهنجار و بی‌سامان اوضاع جامعه می‌داند. رویکرد محتوایی طنز وی در کتاب «بدوی سرخ‌پوست» معضلات اجتماعی و سیاسی مانند فقر، زندان، فقدان آزادی، بی‌کفایتی حاکمان، دخالت بیگانگان می‌باشد. مهم‌ترین تکنیک‌های طنز بکار رفته در بدوی سرخ‌پوست، به ترتیب غافلگیری، کنایه، طعنه، تشخیص، بزرگ‌سازی، کوچک‌سازی، متناقض‌نما، آبرونی و قرینه‌سازی است که می‌توان گفت غافلگیری، پرکاربردترین تکنیک در این اثر است. علت آن را می‌توان در ایجاد تعجب ناگهانی، جلب نظر مخاطب و در پی آن فراخواندن وی به بیداری و دیدن حقایق در شکل واقعی آن دانست. از تکنیک‌های پرکاربرد دیگر که در این اثر دیده می‌شود، کنایه است. به این دلیل که کنایه ابزاری کارآمد در انتقادهای گزنده است که موضوع طنز سیاه نیز همین است. بنابراین ماغوط نیز به خوبی توانسته از این تکنیک جهت بیان رساتر تلخی‌های زندگی فردی و اجتماعی بهره ببرد. قرینه‌سازی تنها ترفند مبتنی بر کاربرد زبان است که در طنز سیاه ماغوط دیده می‌شود. ماغوط از پیشگامان شعر سپید است و همه شعرهای خود را در این قالب سروده است. بنابراین پرداختن به مضمون و اندیشه و فراغت از وزن و قافیه و بازی‌های زبانی از ویژگی‌های اصلی نوشتار او است که در طنز او نیز مشاهده می‌شود.

۵- منابع

۱. آدم، لوی، محمد الماغوط، وطن فی وطن، چاپ اول، دمشق: دار المدی، ۲۰۰۱.
۲. آرزین‌پور، یحیی، از صبا تا نیما، چاپ پنجم، تهران: زوار، ۱۳۷۲.
۳. اصلانی، محمد رضا، فرهنگ واژگان و اصطلاحات طنز، چاپ اول، تهران: مروارید، ۱۳۹۴.
۴. باردن، لورنس، تحلیل محتوا، ترجمه ملیحه آشتیانی و محمد یمنی دوزی، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۵.
۵. برگسون، هانری لوئی، خنده، ترجمه عباس میرباقری، تهران: شب‌اویز، ۱۳۷۹.
۶. بیدج، موسی، بدوی سرخ‌پوست، مجموعه اشعار محمد الماغوط، تهران: نگاه، ۱۳۹۳.
۷. پلارد، آرتور، طنز، ترجمه سعید سعیدپور، چاپ ششم، تهران: نشر مرکز، ۱۳۹۵.
۸. جوادی، حسن، تاریخ طنز در ادبیات فارسی، چاپ اول، تهران: کاروان، ۱۳۸۴.

Black Humor Tricks In "Al-Badawi Al-Ahmar" From Muhammad Al-Maghout

۹. حری، ابوالفضل، درباره طنز، تهران: سوره مهر، ۱۳۸۷.
۱۰. حیدری، علی و رحیمی هرسینی، بهنوش، «بدل بلاغی» بستری برای آفرینش طنز در غزلیات حافظ، مجله پژوهشنامه ادب غنایی، سال ۱۸، شماره ۳۵، ۶۴-۴۷، پاییز و زمستان ۱۳۹۹.
۱۱. خرمشاهی، بهاءالدین، طنز و تراژدی، چاپ دوم، تهران: ناھید، ۱۳۹۰.
۱۲. داد، سیماء، فرهنگ اصطلاحات ادبی، تهران: مروارید، ۱۳۸۷.
۱۳. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، جلد ۱۰، تهران: موسسه لغت نامه دهخدا، ۱۳۷۷.
۱۴. سلیمانی، محسن، طنزپردازی به زبان ساده، چاپ اول، تهران: سروش، ۱۳۹۶.
۱۵. سید حسینی، رضا، مکتب‌های ادبی، چاپ چهاردهم، تهران: نگاه، ۱۳۸۷.
۱۶. شیری، قهرمان، راز طنزآوری، پژوهش‌های ارتباطی، سال ششم، شماره ۱۳ و ۱۴، ۲۱۶-۲۰۰، ۱۳۷۷.
۱۷. صویلح، خلیل، اغتصاب کان و اخواتها، دمشق: دارالبلد، ۲۰۰۲.
۱۸. محمدی، علی و تسلیمی جهرمی، فاطمه، بررسی تطبیقی طنز سیاه در ادبیات داستانی با تکیه بر مکتب سوررئالیسم، مجله پژوهش ادبیات معاصر جهان، دوره ۲۱، شماره ۲، ۴۲۹-۴۰۳، پاییز و زمستان ۱۳۹۵.
۱۹. الماغوط، محمد، البدوی الأحمر، چاپ اول، دمشق: المدی، ۲۰۰۶.
۲۰. مکاریک، ایرناریما، دانشنامه نظریه‌های ادبی معاصر، ترجمه مهران مهاجر و محمد نبوی، چاپ سوم، تهران: آگه، ۱۳۸۸.
۲۱. موریل، جان، فلسفه طنز، ترجمه محمود فرجامی و دانیال جعفری، تهران: نشر نی، ۱۳۹۲.
۲۲. موکه، داگلاس کالین، آبرونی، ترجمه حسن افشار، تهران: مرکز، ۱۳۸۹.
۲۳. میرصادقی، میمنت، واژه‌نامه هنر داستان‌نویسی، چاپ اول، تهران: کتاب مهناز، ۱۳۷۷.
۲۴. نجفی، ابوالحسن، فرهنگ فارسی عامیانه، ج ۲، تهران: نیلوفر، ۱۳۷۸.
۲۵. نیکویخت، ناصر، هجو در شعر فارسی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۰.
۲۶. وحیدیان کامیار، تقی، متناقض‌نما (Paradox) در ادبیات، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، سال بیست و هشتم، شماره ۴ و ۳، ۲۹۴-۲۷۱، ۱۳۷۶.

۲۷. هادی، روح‌الله. گلچین، میترا. ترکی، محمدرضا. رحمانی‌فر، سیما، انتقاد اجتماعی و بازی‌های آبرونی در ذهن و زبان سنایی، دوفصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات ادبی و بلاغی، سال ۱۰، شماره ۱۹، ۳۷۷-۳۴۸، ۱۳۹۸.

۲۸. همایی، جلال‌الدین، فنون بلاغت و صناعات ادبی، چاپ نوزدهم، تهران: هما، ۱۳۸۴.